

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Kuramsal Makale / Theoretical Article

Modern Bir Osmanlı Yahudi'si Olarak Tekinalp'in Sosyalizm Karşıtlığı*

Tekinalp's Anti-socialism as a Modern Ottoman Jewish

Rıdvan TURHAN¹

*Bu makale 27-29 Ekim 2018 tarihinde Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi'nde düzenlenen İkinci Uluslararası İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Konferansı'nda sunulan aynı başlıklı tebliğin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

¹İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: R.T. 0000-0002-1150-9780

Corresponding author:

Rıdvan TURHAN,
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: ridvanturhan@gmail.com

Submitted: 11.02.2019

Revision Requested: 13.02.2019

Last Revision Received: 22.11.2019

Accepted: 13.01.2020

Published Online: 28.01.2020

Citation: Turhan, R. (2020). Modern bir Osmanlı Yahudi'si olarak Tekinalp'in sosyalizm karşıtlığı. *Journal of Economy Culture and Society*, 61, 323-339.
<https://doi.org/10.26650/JECS2019-0010>

Öz

Tekinalp toplumsal, ekonomik ve siyasal açıdan köklü dönüşümlerin yaşandığı imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde yaşamış Yahudi bir entelektüeldir. Belirli bir dönem Yahudilerin Osmanlılaştırılması ve içinde yaşadıkları topluma uyumu ekseninde Osmanlılık düşüncesinin ateşli bir savunucusu olan Tekinalp, çeşitli platformlarda Siyonizm ve sosyalizm gibi modern ideolojiler hakkındaki düşüncelerini dile getirmiş ve dönemin siyasi arenasında kendisini açık bir biçimde sosyalizm karşıtı olarak konumlandırmıştır. Diğer yandan aynı dönemde Avrupa'da yaşayan Yahudi entelektüellerin önemli bir bölümü sosyalizmin saflarında bir araya gelmiş, hatta en önemli sosyalist teorisyenler yine Yahudi entelektüeller arasından çıkmıştır. Bu çalışmada Tekinalp'in sosyalizm karşıtlığındaki negatif tutumu ana hatlarıyla tanıtılmış ve buradan hareketle yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde Avrupalı Yahudi entelektüellerle bir Osmanlı Yahudi'si olan Tekinalp'in sosyalizm karşıtlığındaki farklı tutumlarının sebepleri tartışılmıştır. Bu eksende ortaya koyulacak bir tartışmanın Yahudilik ve sosyalizm ilişkisinin anlaşılabilmesine mütevazı bir katkı yapması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tekinalp, yahudilik, sosyalizm, yahudi kimliği

ABSTRACT

Tekinalp is an intellectual of Jewish origin, who lived in the period of transition from empire to nation state with radical social, economic and political changes. Tekinalp was, for a certain period of time, a fervid advocate of the Ottomanism ideal, which envisaged the Ottomanization of Jews and their adaptation to the society they lived in. Tekinalp also expressed his opinions on such modern ideologies as Zionism and socialism on various platforms. In the political arena of the period, Tekinalp took an explicit position as an antagonist of socialism. Nevertheless, a significant proportion of the Jewish intellectuals living in Europe at that time gathered around socialism and it was to such extent that the most prominent socialist theoreticians stood out among Jewish intellectuals. In this paper, Tekinalp's negative stance against socialism was outlined and the underlying reasons for the dissenting opinions

between European Jewish intellectuals and Tekinalp, an Ottoman Jew, during the early 20th century were discussed. In this context, such discussion hopefully aims to introduce an unassuming contribution to the understanding of the relation between Judaism and socialism.

Keywords: Tekinalp, judaism, socialism, jewish identity

EXTENDED ABSTRACT

In this paper, I mainly intend to discuss the reasons behind the anti-socialism of Tekinalp, whom I describe as a modern Ottoman Jew. With this discussion within the framework of the various models of Judaism, Jewish cosmopolitanism and the sensitivity of Tekinalp about class distinctions, my initial purpose is to make a contribution to the understanding of the relationship between socialism and Judaism. Tekinalp was a Jewish intellectual who lived throughout the process of transition from the Empire into the nation state. He spent a certain period of his life in Thessaloniki, one of the most significant social, economic and political hubs of the Ottoman Empire. In addition to such characteristics, Thessaloniki was one of the cities of the Ottoman empire with the largest working class population. In parallel, the Ottoman socialist movement, similar to many other modern currents of thought, emerged and flourished in Thessaloniki.

Another characteristic of Thessaloniki was that more than half of its general population consisted of Jews. Therefore, a significant part of the working class, the social group where the socialist movement could have its basis, consisted also of Jews. In this framework, it is not surprising that the Jewish workers massively supported the socialist movement that was rising in the city after the 1908 Revolution. The Thessaloniki Socialist Workers' Federation, founded by a Bulgarian Jew and mainly a Jewish organization, was the principal organization that embodied the massive support of Jewish workers towards the socialist movement.

Nevertheless, not all of the Jews of Thessaloniki supported the socialist movement. One of the prominent members of the Jewish community, Tekinalp, not only avoided supporting the socialist movement but also harshly criticized the involvement of many Jews in Thessaloniki in the socialist movement. In this respect, Tekinalp also regarded the critical approach of the socialist Jews towards the Committee of Union of Progress as unacceptable. According to Alp, the Jews could not have any reason to oppose the government party. This was because of Tekinalp's belief that loyalty towards the governments of the countries they lived in was the essential character of the traditional Jewish identity and culture. Moreover, according to Tekinalp, a distrust, resentment and indignation towards the opposition party is the nature of the national dignity of the Jewish people. Therefore, Tekinalp built his anti-socialist approach upon the "irrelevance" of the Jews and Jewishness to socialism.

However, several of the European intellectual contemporaries of Tekinalp asserted that there is a strong relation between socialism and Jewishness, and more generally, Judaism had a revolutionary essence. Lazare defines the Jew as a rebel by the nature of his/her religion and culture. In the same period, Ernest Renan also had a similar approach. Shortly after Renan, Max Weber also explained the revolutionary nature of the Jews in relation to their historical position. Robert Michels, who mentioned the relation of Judaism with revolution and socialism in a more detailed and systematic manner, argued that socialism was one of the most significant forms of expression describing the Jewish cosmopolitanism.

How can these differing opinions of the intellectuals that were contemporaries and lived in different regions towards the relation between socialism and Judaism be explained? This paper seeks the answer to this main question. Within the framework of this question, first of all, it must be underlined that Judaism does not have a mono-block structure and the Jews, as a diasporic people, developed different models of Judaism in different periods of time and regions that outline their approach and ways

of thinking. Within the German model, which was determined by cultural assimilation and political segregation, Judaism showed a remarkable inclination towards [socialist] internationalism. Nevertheless, French Judaism, which had always been in connection with republican institutions, took the position of representing political conformism. French Jews became loyal citizens who love and serve their country, because of their gains through liberalization and thus, unlike the German Jews, they did not feel the need to conflict with the powers of the establishment. This perspective also spread around the Ottoman territory through the Alliance Israélite Universelle (AIU), founded in 1860 by the French Jews. Therefore, among the Ottoman Jews, who were largely influenced by the AIU ideology, the stance of a Jew who opposed the government did not gain acceptance among the Ottoman Jews, regardless of the severity or mildness of such opposition. This claim was most conspicuously voiced by Tekinalp, who had for long adopted the Alliance ideology. In short, the anti-socialism of Tekinalp was first and foremost due to the impact of the French Jewishness model.

In the territory of the Ottoman Empire, the fact that anti-Semitism, pogroms and exiles had not taken place unlike the examples of Russia and Europe was another reason why Tekinalp and many other Ottoman Jew intellectuals stood in distance from anti-establishment movements including socialism. Another factor that had an influence on the anti-socialism of Tekinalp was due to his anxiety upon class distinctions.

1. Giriş

Tekinalp 1883 yılında Orta Makedonya'nın Serez bölgesinde Yahudi bir ailenin çocuğu olarak doğmuş ve ilk gençlik yıllarını Serez'de geçirmiştir. Nitelikli bir eğitim alabilmek için genç yaşta Selanik şehrine yerleşen Tekinalp burada Alliance Israélite Universelle'in kurduğu bir okula devam etmiş, diğer yandan Yahudi Öğretmen Okulu'nda hahamlık öğrenimi görmüş ve ardından hukuk eğitimi almıştır (Landau, 1996, s. 14–15). 1904 yılında bir devlet hizmetine atanma talebini dile getirdiği dilekçeye bakılırsa (Bali, 2002, s. 57), Tekinalp Selanik'e muhtemelen 1890'ların sonunda gelmiş olmalıdır. 1912 yılında Yunan ordusunun şehri işgal etmesine kadar Selanik'te kalmış ve burada bulunduğu dönemde hayatını gazetecilik ve avukatlık yaparak kazanmıştır. 1900 yılında, henüz 17 yaşındayken, dönemin en etkili gazetelerinden birisi olan *Asır*'ın yazarları arasında olan Tekinalp, mesleğinde başarı kazanabilmek ve cemiyet hayatının tanınan isimlerinden birisi olabilmek için disiplinli bir yaşam sürmeye çalışmıştır. Bu çerçevede erken dönemden itibaren toplumsal ve siyasal meselelerle ilgilenmiş ve Selanik'in canlı kültürel ve siyasi atmosferi içerisinde kendisine kalıcı bir yer edinmeyi amaçlamıştır. Tekinalp bu amaç doğrultusunda gazetecilik faaliyetlerini cemiyet hayatında tanınmanın ve düşüncelerini kamuyla paylaşmanın bir aracı olarak görmüş ve *Asır* gazetesi başta olmak üzere dönemin başka yayınlarında toplumsal, siyasal ve kültürel konularda yazılar yazmıştır.

Selanik'in canlı kültürel atmosferiyle birlikte dönemin toplumsal ve siyasal gelişmeleri Tekinalp'in yüzyılın başındaki entelektüel ve siyasi faaliyetlerini belirgin biçimde şekillendirmiştir. Bu dönemde Osmanlı'nın özellikle Balkanlar'daki topraklarında ortaya çıkan ve ayrı ayrı ulus devletleri hedefleyen milliyetçi uyanış, Tekinalp'i Yahudilerin geleceği ve güvenliği konusunda giderek daha fazla endişelendirmiş ve bu durum onun hem siyasi pozisyonunu hem de ilgilendiği öncelikli konuları belirlemiştir. Bu koşullarda Selanik'teki pek çok Yahudi gibi Tekinalp de Osmanlılığı kendi cemaatinin çıkarlarının en mükemmel ifadesi olarak benimsemiştir (Mazower, 2007, s. 290). 1910 yılında Selanik Yahudileri arasında bir Osmanlılaştırma Birliği [Ligue de Ottomanisation] kurmak için çalışmalarına başlamış (Landau, 1996, s. 17) ve Yahudilerin Osmanlılaştırılması Tekinalp'in erken dönem entelektüel ve siyasi faaliyetlerinin mihranını oluşturmuştur.

Tekinalp söz konusu dönemde Osmanlılığın yanında farklı ideolojik yaklaşımlarla da ilişki kurmuştur. Bu doğrultuda kendine has bir Siyonizm anlayışı geliştirmiş, ancak Yahudilerin modernleşmesi ve içinde yaşadıkları topluma uyum sağlayabilmeleri için işlevsel bir araç olarak gördüğü Osmanlılaştırma idealinden vazgeçmemiştir. Tekinalp, güncel siyasi gelişmelere ilgisi ve Yahudilikle ilişkisi çerçevesinde 1909 yılından itibaren sosyalizm üzerine çalışmaya başlamıştır. Düşüncesinin merkezinde olan Yahudi cemaatinin uyumu ve güvenliği konusu, bu modern ideolojiyle kurduğu ilişkiyle birlikte, o yıllarda Selanik'te giderek güçlenen sosyalist harekete karşı tavrını da belirlemiştir. Çeşitli gazete yazılarıyla sosyalizm üzerine düşüncelerini kamuyla paylaşan Tekinalp, modern bir Yahudi entelektüel olarak dönemin siyasi arenasında kendisini sosyalizm karşıtı olarak konumlandırmıştır.

Bu makalede temel olarak Tekinalp'in sosyalizm karşıtlığının nedenleri sorgulanmıştır. Bu çerçevede ilk olarak Selanik sosyalist hareketinin temel dinamikleri ve Selanik işçi sınıfının önemli bir bölümünü oluşturan Yahudilerin sosyalist harekete desteği ana hatlarıyla özetlenmiş, daha sonra Tekinalp'in söz konusu desteğe itiraz ederken ileri sürdüğü 'Yahudiliğin sosyalizmle ilişkisizliği' temelindeki gerekçeleri açıklanmıştır. Ardından, Tekinalp'le hemen hemen aynı dönemde, Bernard Lazare, Max Weber ve Robert Michels gibi Avrupalı düşünürlerin sosyalizm ve Yahudilik arasında güçlü bir ilişki olduğuna yönelik tezleri kısaca tanıtılmıştır. Böylece, Tekinalp ve Avrupalı entelektüellerin Yahudiliğin sosyalizmle ilişkisine dair tutum farklılıklarının karşı-

laştırmalı ve analitik bir düzlemde tartışılabilmesi için gerekli zemin oluşturulmuştur. Ardından Tekinalp'in sosyalizm karşıtlığı ve bunun nedenleri tartışmaya açılmıştır. Yahudiliğin farklı modelleri, Yahudi kozmopolitizmi ve Tekinalp'in sınıfsal kaygıları çerçevesinde sürdürülen bu tartışmayla, Osmanlı/Türkiye Yahudilerinin modernleşme çabalarının olduğu kadar, sosyalizm ve Yahudilik ilişkisinin anlaşılabilmesine de mütevazı bir katkı hedeflenmektedir.

2. Selanik Sosyalist Hareketinin Nesnel Temelleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk sosyalist örgütler 1890'ların sonunda ortaya çıksa da (Haupt ve Dumont, 2013, s. 26) Osmanlı'da sosyalist hareketin gerçek anlamda doğuşu 1908 Devrimi sonrası süreçte Selanik şehrinde gerçekleşmiştir. Osmanlı sosyalist hareketinin Selanik'te yükselişi sebepsiz değildir. Selanik bu dönemde sadece Balkanların değil, aynı zamanda Yakın Doğu coğrafyasının da en önemli liman ve ticaret kentlerinden birisi konumundadır. Yüzyılın başında Osmanlı Balkanlarının en gelişmiş sınai merkezi olan kent (Mazower, 2007, s. 293), 1880'li yılların ortalarına doğru sınai altyapı açısından muazzam bir büyümeye ev sahipliği yapmıştır. Sanayinin bu hızlı büyümesi özellikle taşımacılık ve iletişim biçimlerinde yaşanan bir dizi dönüşümle ilişkilendirilmektedir. 1870'lerin başında Selanik'e bağlanan demiryolu sınai gelişmede önemli bir rol oynamıştır (Quataert, 2014, s. 223; Tekeli ve İlkin, 2003, s. 25). 1880'lerde telgraf şebekesinin kurulması ve ardından yeni demiryolu hatlarının inşa edilmesi gelişmeyi hızlandırmıştır. Kesin olarak 1904 yılında tamamlanan Selanik limanı (Bayram, 2009, s. 165), yukarıdaki gelişmelere bağlı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaretinin yaklaşık olarak yedide birini yapmaktadır. Günden güne artan atölye ve fabrikalar kentin sınai gelişkinliğini göstermekte ve yirmi beş bini bulan işçi sayısı (Quataert, 2014, s. 239–245) Selanik, İstanbul'un ardından en fazla işçiye ev sahipliği yapmaktadır (Georgeon, 2014, s. 134–135). Bununla birlikte bu dönemde sosyalist hareketin yaygınlaşabileceği temel toplumsal grubu oluşturan Selanik işçi sınıfının çalışma ve genel yaşam koşullarının pek parlak olmadığı belirtilmelidir. 14–16 saat süren uzun çalışma saatlerine karşılık işçilerin aldığı ücretler enflasyon karşısında erimekte ve satın alma gücü gün geçtikçe düşmektedir. Bunun sonucu olarak Selanik'te yüzyılın başından itibaren belirgin bir toplumsal huzursuzluğun açığa çıktığı gözlemlenebilir (Sencer, 1969, s. 183–186). 1904'teki dokuma işçilerinin grevini, 1906'da Allatini tuğla fabrikasının işçilerinin grevi takip etmiş ve işçi sınıfı daha iyi yaşam koşulları için gün geçtikçe daha talepkâr olmaya başlamıştır. Böylece, yüzyılın başından itibaren Selanik işçileri arasında belirli bir siyasal bilinç gelişecek (Dumont, 2004, s. 74–75) ve bu durum Selanik'te sosyalist hareketin doğuşuyla sonuçlanacaktır. Bu çerçevede 1908 Devrimi'nden sonra bir Bulgar Yahudisi olan Abraham Benaroya tarafından kurulan (Tunçay, 2000, s. 19) ve büyük oranda Yahudilerden oluşan¹ Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu, Selanik'teki sosyalist hareketin mihrerini oluşturacak ve bu örgüt kısa zaman sonra İkinci Enternasyonal tarafından Doğu'daki işçi mücadelesinin öncüsü olarak kabul edilecektir (Baer, 2010, s. 90).

1 Genel nüfusun yarısını oluşturan Yahudilerin işçi sınıfı içerisindeki ağırlıkları düşünüldüğünde, bu topluluğun sosyalist hareketin en önemli kitlesel dayanağını oluşturması şaşırtıcı değildir. Öyle ki; 19. yüzyılda Balkanlar'ın Kudüs'ü olarak adlandırılan (Veinstein, 2014, s. 56) Selanik'te, liman işçilerinin büyük bir bölümünün Yahudi olması sebebiyle, Şabat günlerinde birçok mağazayla birlikte şehrin en büyük ekonomik kaynağı olan liman da kapanmaktadır (Brenner, 2011, s. 226–227). Diğer yandan Selanik'te Yahudilerin baskınlığı sadece işçi sınıfının çoğunluğunu oluşturmalarıyla sınırlı değildir. Yahudiler yüzyılın başında Selanik ekonomisini kontrol eden başlıca grup konumundadır. Bu dönemde özellikle Allatini ailesinin sahip olduğu ekonomik güç sayesinde adeta Selanik'in yöneticisi konumunda olduğu belirtilmektedir (Iheak, 2002, s. 119–120).

3. Yahudi-Sosyalist-Osmanlı Bir Örgüt: Selanik İşçi Federasyonu

Yüzyılın başında Selanik sosyalist hareketinin ve özellikle Selanik İşçi Federasyonu'nun² hikâyesinin çeşitli açılardan oldukça ilginç olduğu belirtilmelidir. Başlangıçta Bulgar ve Yahudi sosyalistlerden oluşan küçük bir grup görünümündeki bu hareket (Benaroya, 1949, s. 72) kısa bir zaman içerisinde farklı etnik ve dîni grupları sosyalist idealler etrafında bir araya getirebilmeyi başaran bir federasyona dönüşmüştür. Bu noktada federasyon teriminin rastgele seçilmediği SİF'in kurucusu Benaroya'nın şu ifadelerinde somutlaşır:

Osmanlı milleti aynı ülkede yaşayan ve her birinin ayrı dili, kültürü, edebiyatı, göreneği ve nitelikleri olan çeşitli milliyetlerden oluşmaktadır. Etnik ve filolojik (!) sebeplerden ötürü, öyle bir teşkilat kurmak istedik ki, insanlar kendi dil ve kültürlerini terk etmeden ona girebilsinler. Hatta daha iyisi, aynı bir ülkü uğrunda -sosyalizm ülküsü- çalışırken her biri kendi kültürünü ve kendi bireyliğini geliştirme olanağı bulabilsin (Dumont, 2004, s. 93).

Farklı etnisite ve kültürlerin varlığına yapılan bu vurgu başlangıçta federasyonun işine yarası da kısa zaman sonra federasyon içerisinde yaşanacak fikir ayrılıklarının da fitilini ateşleyecektir.³ Bu çerçevede sosyalist hareket içerisinde federasyona yöneltilen en önemli eleştiri, federasyonun 'işçilerin arasında milliyetçi önyargıları canlı tutan federatif ilkeyi' benimsemiş olmasıdır (Haupt ve Dumont, 2013, s. 34). Bu tartışmalar federasyon içerisindeki hizipleri keskinleştirmiş⁴ ve 1909 güzünde Bulgar militanlar federasyondan ayrılmıştır. Böylece bu gelişmelerin ardından federasyon büyük oranda bir Yahudi örgütüne dönüşmüş ancak federalist ideale bağlılığını sürdürmüştür (Dumont, 2004, s. 97; Dumont, 2014, s. 255).

Aşağı yukarı aynı dönemde federasyonun İttihat ve Terakki ile olan ilişkisinde de bir kırılma yaşanmıştır. Söz konusu kırılmaya kadar SİF ve iktidar arasındaki ilişkide herhangi bir sorun yaşanmadığı söylenebilir. 23 Temmuz 1908'de siyasi gücü ele geçiren İttihat ve Terakki'nin savunduğu eşitlik, özgürlük ve kardeşlik gibi idealler, çoğunluğunu Yahudilerin oluşturduğu sosyalistlerin en azından başlarda İttihat ve Terakki'yi desteklemesi için yeterli olmuştur. Bununla birlikte Federasyonun çok uluslu yapı temelindeki birliktelik ideali İttihat ve Terakki'nin Osmanlılık düşüncesiyle örtüşmekte, İttihat ve Terakki'nin Osmanlı programı ise Selanik'in Sefardi sosyalistleri için Balkan statükosunun güvencesi olarak değerlendirilmektedir. Ancak SİF'in açıkça savunduğu sosyalist ideolojinin ve sınıfsal perspektifin İttihat ve Terakki düşüncesi içerisinde yeri yoktur. Bununla birlikte 31 Mart Ayaklanması'nın ardından herhangi bir toplumsal muhalefete tahammül göstermeyeceğini açıkça ortaya koyan İttihat ve Terakki'nin sosyalistler karşısındaki tutumu da farklı olmamıştır. İttihat ve Terakki 1909 yazında sosyalistler karşısında baskıyı giderek artırmış ve SİF ile iktidar arasındaki ilişki gün geçtikçe bozulmuştur. İktidarın işçi örgütlerinin manevra alanını giderek daha fazla kısıtlamasına rağmen, SİF en kritik mesele olan İmparatorluğun bir arada kalması konusunda dikkat çekici bir biçimde İttihat ve Terakki'yle aynı çizgiyi ısrarla savunmuştur. Dumont'a göre bu ısrarlı ve istikrarlı tutum SİF'in büyük oranda bir Yahudi örgütü olmasıyla ilişkilidir (Dumont, 2004, s. 109). Dolayısıyla SİF, sosyalist idealler temelinde sınıfsal çıkarlara vurgu yapan bir söylemi benimsiyormuş gibi görünse de, temel

2 Bundan sonra SİF olarak anılacaktır.

3 Yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi hareketini inşa etmeye yönelik her çaba sınıf içerisindeki yoğun etnik, dinsel, mezhebi ve mahalli bölünmeler gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kalmıştır (Benlisoy, 2018, s. 108).

4 Federasyon içindeki fikir ayrılıklarının sadece sosyalist ilkeler çerçevesinde yaşanmadığı belirtilmelidir. Özellikle Rumların kendi siyasi gruplarını kurma çabaları benzer biçimde ulusçu karşıt tepkilere neden olmuş ve federasyon içindeki Bulgarlar, Benaroya'nın bütün etnik grupları aynı çatı altında toplama fikrine itiraz etmeye başlamışlardır (Starr, 1945, s. 324).

olarak Osmanlıcı özellikler gösteren bir yapıdır. Bu anlamda Yahudi kimliği ve tarihsel Yahudi bilincinin SİF'in Osmanlıcı tutumunu belirleyen temel unsur olduğu belirtilmelidir. Savundukları ideoloji ne olursa olsun SİF üyeleri Yahudi'dir ve kimliklerinin tamamlayıcı bileşeni Yahudiliktir. Toplumsal ve siyasal gelişmeler karşısında geliştirdikleri refleksler yine Yahudilik çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Benzer bir değerlendirme, Selanik Yahudi cemaatinin önemli isimlerinden birisi olan Tekinalp için de geçerlidir. Tekinalp, erken dönemde Yahudi kimliği ve bilinci temelinde Osmanlıcılığı savunarak SİF'le aynı zeminde buluşmuş, ancak Selanik Yahudilerinin sosyalizmi savunan bu örgüte verdiği desteği eleştirerek sosyalizmle arasına açık bir mesafe koymuştur.

4. Tekinalp ve Sosyalizmin Yahudilikle 'İlişkizliği'

Yukarıda kısaca belirtildiği gibi 20. yüzyılın başında Selanik'te sosyalist hareket azımsanmayacak ölçüde güç kazanmış ve birçok Yahudi'yi etkisi altına almıştır. Erken dönemden itibaren Osmanlı Yahudilerinin geleceği çerçevesinde toplumsal ve siyasal meselelerle ilgilenen Tekinalp, günlüğünden öğrendiğimize göre 1909 yılının başından itibaren sosyalizm üzerine çalışmaya başlamış ve hatta konu hakkında bir kitap yazmayı tasarlamıştır (Bali, 2012, s. 72). Tekinalp'in sosyalizm üzerine çalışmaya başladığı dönem 1908 Devrimi sonrasında Selanik'te işçi hareketliliğinin ve sosyalist düşüncenin güç kazanmaya başladığı dönemle örtüşmektedir. Günlüğüne farklı tarihlerde düştüğü notlarda söz konusu kitap hakkındaki çalışmalarını sürdürdüğünü, ancak kitabın tamamlanmasının gecikmesinden duyduğu hoşnutsuzluğu dile getirdiğini görebilmek mümkündür. Sonuç olarak Tekinalp günlüğünde bu çalışmadan 1910 yılının sonlarında tamamen vazgeçtiğini belirtmiş (Bali, 2012, s. 112) ve kitap hiçbir zaman yayımlanmamıştır. Dolayısıyla Tekinalp'in sosyalizm hakkındaki düşüncelerini kapsamlı bir şekilde ortaya koyduğu müstakil bir çalışmadan bahsedebilmek mümkün görünmemektedir. Ancak geride bıraktığı bazı gazete yazıları sosyalizm hakkındaki düşünceleri konusunda yol göstericidir.

Tekinalp, 1912 seçimlerinin hemen öncesinde, siyasi atmosferin ısındığı ve buna bağlı olarak tartışmaların canlandığı bir dönemde, gazete yazıları aracılığıyla güncel tartışmalara katılmış ve sosyalizm üzerine düşüncelerini Yahudilerle ilişkili olarak dile getirmiştir. Tekinalp'in söz konusu tartışmaya Yahudiler ekseninde katılması sebepsiz değildir. 31 Mart Ayaklanması sonrasında sosyalistlerin de dâhil olduğu muhalefet potansiyeli olan gruplar üzerinde baskı belirginleşmiş ve buna bağlı olarak SİF, 1912 seçimlerinde İttihat ve Terakki'ye karşı Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı desteklemeye başlamıştır. Federasyonun yayın organı olan *Solidaridad Ovradera* gazetesi de bu karşıtlık temelinde bir yayın politikası gütmüştür. Bu çerçevede gazetede yayımlanan *İttihat ve Terakki ve İntihâbat* başlıklı imzasız bir yazıda İttihat ve Terakki hükümetine çeşitli eleştiriler yöneltilmiş, İttihat ve Terakki'nin yayın organı olan *Rumeli* gazetesinde aynı başlıklı yine imzasız bir yazıda bu eleştirilere cevap verilmiştir. Ancak *Rumeli*'de yayımlanan yazıda Sosyalist İşçi Federasyonu'nun Yahudi kimliğine vurgu yapılmış ve *Solidaridad Ovradera*'nin İttihat ve Terakki karşıtı yayın politikasından Yahudi unsura da sorumluluk payı çıkaran bir tutum sergilenmiştir. Bu tutum karşısında Tekinalp, savunmacı bir refleksle tartışmaya katılmış ve sosyalizmin Yahudilikle ilişkisi, iktidar ve Yahudiler ve muhalefet karşısında Yahudiler gibi konularda düşüncelerini dile getirmiştir.

Tekinalp, *Rumeli*'nin bir sonraki sayısına gönderdiği yazıda *Rumeli* gazetesinin tutumunu eleştirmiş ve Yahudilerin yaklaşan seçimlerde iktidar, muhalefet ve sosyalist ideoloji karşısındaki konumlarını açıklamaya çalışmıştır. Tekinalp'e göre sosyalistlerin çoğunun Yahudi olması şaşırtıcı bir durum değildir, çünkü işçi sınıfının büyük bölümü Yahudilerden oluşmaktadır. Bu

yorumdan sonra Tekinalp, sosyalistlerin ve Yahudilerin iktidar ve muhalefet karşısındaki geleneksel tutumlarını ayrı ayrı değerlendirir. Bu çerçevede Tekinalp'e göre meseleleri toplumsal sınıf mücadelesi temelinde ele alan sosyalistlerin İttihat ve Terakki'ye muhalefet etmesi gayet doğaldır. Çünkü sosyalistler daima muhalefet cephesinde olmuşlar ve toplumsal yapı istedikleri forma kavuşana kadar da bu özelliklerini sürdüreceklerdir. Ancak meseleye Yahudiler açısından bakıldığında, Tekinalp, bir unsura mensup insanların kavmiyet itibarıyla bir siyasi partiye katılmasını asla makul görmeyeceğini belirtir.⁵ Çünkü parti mücadeleleri azınlıklar arasında bölünmelere neden olacaktır. Rum ve Bulgarların çeşitli konulardaki memnuniyetsizlikleri nedeniyle⁶ Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na katıldıklarını belirten Tekinalp, Yahudilerin hükümet partisiyle görülecek bir hesaplarının olmadığını belirtmiştir. Dahası Tekinalp'e göre muhalefet partisine karşı güvensizlik, kırgınlık ve infiyal Yahudilerin milli haysiyetinin gereğidir. Dolayısıyla Tekinalp'e göre Solidaridad gazetesinin İttihat ve Terakki karşıtı tutumu Yahudilerin duygu ve düşünceleriyle uyumlu değildir. Tekinalp, Yahudilerin kurduğu kulüpler arasında da bu konuda genel bir mutabakat bulunduğunu belirtmekte (Odabaşı, 2010, s. 10) ve böylece örtük bir biçimde SİF'in Yahudiler nezdinde bir temsil kabiliyeti olmadığını ve Yahudilerin temsilcisi olarak başta *Club des Intimes*⁷ olmak üzere kulüpleri gördüğünü ima etmektedir.

Sonuç olarak Tekinalp, İttihat ve Terakki'nin yayın organı Rumeli'nin, sosyalist muhalefet ve Yahudiler arasında ilişki kurarken Yahudilere yüklediği olağan şüpheli kisvesini eleştirmekte ve eleştirisini, kendi hükümetlerine sadakatin geleneksel Yahudi kimliği ve kültürünün temel bir özelliği olduğu savı temelinde formüle etmektedir. Başka bir ifadeyle [sosyalist] muhalefet ve Yahudiler arasında ilişki kurulmasını kabul etmemektedir. Diğer yandan işçi sınıfının büyük bölümünün Yahudilerden oluştuğunu kabul etse de, işçilerin çalışma ve yaşam koşullarına dair herhangi bir değerlendirmede bulunmaktan kaçınmaktadır. Dahası, sosyalizm ve Yahudilik/Yahudiler arasındaki bütün 'ilişkisizlik' iddialarına rağmen, Yahudilerin neden sosyalist harekete katıldıklarına dair herhangi bir tartışmaya girmemekte ve Yahudilerin sosyalizme meyletmesinin nesnel koşullarından bahsetmemektedir.

5. Avrupalı Entelektüeller ve Sosyalizmin Yahudilikle 'İlişkisi'

Tekinalp, Yahudilik ve sosyalizm arasındaki 'ilişkisizliğe' yönelik düşüncelerini 1912 yılında *Rumeli* gazetesinde yayımlanan ve yukarıda ana hatları açıklanan bir yazısında ortaya koymuştur. Ancak sosyalizm ve Yahudilik arasında güçlü bir ilişki olduğunu, daha genel düzeyde ise Yahudiliğin bir nevi devrimci bir öze sahip olduğunu öne süren başka bir yorum biçimi daha olduğu belirtilmelidir. 19. yüzyılın sonlarında böyle bir ilişkiye vurgu yapan isimlerden birisi Bernard Lazare'dır. Lazare, 1894'te yayımlanan *Antisemitizm, Tarihi ve Nedenleri* başlıklı kitabında, Yahudi'yi dininin ve kültürünün doğası gereği bir isyankâr olarak tanımlar. Lazare'a göre Yahudi, kaderci Müslümanlardan ve

5 Yahudileri siyasi bir partiye katıldıkları için eleştirdiği bu dönemde Tekinalp İttihat ve Terakkiyle yakın ilişki içerisindeydi.

6 Tekinalp çeşitli yazılarında başta Rum ve Ermeniler olmak üzere Yahudiler dışındaki azınlıkları iktidara/devlete sürekli sorun çıkaran unsurlar olarak tanımlamaktadır. Bu retorik aynı zamanda azınlıklar içerisinde sadece Yahudilerin 'makbul' olduğuna dair bir vurguyu da içermektedir.

7 *Club des Intimes* 1873'ten 1910'lara kadar faaliyet gösteren (1907'den itibaren Cercle des Intimes-Yakın Dostlar olarak adlandırılacaktır) bir Yahudi kültür derneğidir. Kulüp, bir grup Yahudi aydın tarafından Yahudi kültür faaliyetlerini ve hayırseverliği teşvik amacıyla seküler bir dernek olarak kurulmuştur. Kulübe kabul edilen üyeler, kulübün elitist ismini yansıtacak şekilde Yahudi cemaatinin ekonomik liderleri, tüccarlar ve Batı eğitimi almış entelektüellerdir. Kulüp, 1908'den hemen sonra kısa bir süreliğine Siyonizm'le flört etmiş olsa da daha sonra Alliance çizgisine meylederek Osmanlıcı bir çizgiyi benimsediğini açıkça ilan etmiştir. *Club des Intimes* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Benbassa, 1994, 470-471; Lewental, 2010).

mütevakkil Hristiyanlardan farklı olarak ahirete inanmaz ve gelecekte elde edeceği bir ödül adına dünya hayatındaki mutsuzluk ve adaletsizliği kabul edemez (Lazare, 1995, s. 141–148). Lazare'in düşüncesinde adaletle birlikte eşitlik ve özgürlük, Yahudiliğin devrimci ruhunu tamamlayan diğer unsurlardır (Löwy, 2017, s. 189). Aynı dönemde Ernest Renan da benzer bir yaklaşım sergilemiş ve Beni İsrail dininde ceza gününün ahirette değil, bu dünyada olacağını vurgulamıştır. Bu nedenle Yahudilik, insanlara adaleti bu dünyada aramanın gerekli olduğunu öğretmektedir (Ülken, 1944, s. 156–157). Renan'a göre Yahudilikteki bu devrimci öz nedeniyle Atina veya Isparta'da köleliğe karşı hiçbir tepki yükselmezken, Kudüs'te herkes adalet tutkunudur. Bu çerçevede Renan, peygamberleri de sosyalizmin ataları olarak değerlendirmiştir (Vidal-Naquet, 2001, s. 15).

Yahudiliğin devrim ve sosyalizm düşüncesiyle ilişkisi 20. yüzyılın başlarında başka isimler tarafından da gündeme getirilmiştir. Lazare ve Renan'dan kısa bir süre sonra, iki Alman sosyolog, Max Weber ve Robert Michels, Yahudiliğin devrimci doğasına ve sosyalizmle ilişkisine değinmişlerdir. Weber, bir yandan 1910'ların Almanya'sında devrimci liderler arasında çok fazla Yahudi olmasının risklerine işaret etmiş, bir yandan da Yahudilerin devrimci bir doğaya sahip olmalarını onların tarihsel durumlarıyla ilişkilendirerek açıklamıştır (Weber, 2003, s. 648–649). Michels, Yahudiliğin devrim ve sosyalizm düşüncesiyle ilişkisine daha ayrıntılı ve sistematik bir biçimde değinmiştir. 1911'de siyasi partilerin sosyolojisi üzerine yaptığı önemli çalışmasında sosyalist düşüncenin yayılması için elverişli imkânlar sunan toplumsal formlar hakkında bir tartışma yürütürken, sosyalizmin Yahudi kozmopolitizmini anlatan önemli ifade biçimlerinden birisi olduğunu belirtmiştir. Bu çerçevede yüzyıl dönümünde Avrupa'daki sosyalist ve devrimci partilerin liderleri arasında Yahudilerin bolluğuna dair çok sayıda referans veren Michels, bu durumu öncelikle Yahudilere has ırksal özelliklerle açıklamaktadır. Mezhep fanatizmi, sarsılmaz bir özgüven, olağanüstü oratoryal ve diyalektik yetenekler ve sınırsız bir adaptasyon gücü gibi özellikleri sebebiyle Yahudi, bir organizatör, propagandacı ve kitlelerin lideri olarak doğar. Yahudi devrimlerin örgütleyicisidir. Sosyalizm ise Yahudi elleri tarafından dövülmüş ve Yahudi ruhuyla aşılacaktır (Michels, 2001, s. 155). Ancak Michels, bu özelliklerin tek başına Yahudilik ve sosyalizm arasındaki ilişkiyi açıklamaya yetmeyeceğini de belirtir. Bu noktada, Yahudilerin yaşadığı farklı ülkelerin toplumsal ve siyasal özelliklerinin belirleyiciliğine vurgu yapar. Özellikle Doğu Avrupa ve Almanya'da Yahudilerin hukuki açıdan özgürleşmesi, sosyal ve manevi özgürleşmeyle eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir. Yahudiler Doğu Avrupa'da zengin oldukları zaman bile siyasi, ekonomik ve entelektüel sistemin Yahudi olmayanlar için sağladığı avantajlardan yararlanamayan bir kategori oluştururlar. Almanya'da toplumun geniş kesimleri Yahudilerden nefret etmekte, Yahudiler hala rahatsızlık verici bir unsur olarak görülmekte ve Yahudilerin aşağılanması daimi bir tutum özelliği göstermektedir. Buna ek olarak Yahudiler fiili olarak devlet bürokrasisinde çalışmamakta, hukukta ve orduda bir kariyer yapamamaktadırlar. Toplum, olumsuz bir imajı olan Yahudilere karşı güvensizdir. Michels, bu adaletsizliğin Yahudilerde yarattığı duygu durumunun altını çizer. Adaletsizlik duygusu Yahudilerde tarihsel olarak fazlasıyla gelişmiş olan kozmopolitizm eğilimiyle birleştiğinde, Yahudilerin yolu kaçınılmaz olarak işçi sınıfının partisiyle birleşmiştir. Michels'e göre Rosa Luxemburg, Alexander Israel Helphand (Parvus)⁸ ve Karl Radek gibi enternasyonalizmin modern tanımına

8 Türkiye'de daha çok Parvus Efendi olarak bilinen A. I. Helphand Rusya'da Yahudi bir ailenin çocuğu olarak doğmuş ve genç yaşta Marksist harekete katılmıştır. 1905 Devrimi'nin önemli isimlerindedir. Alman sosyal demokrat hareketi içerisinde siyaset yapmıştır. Muhtemel bir dünya savaşının Balkanlar'da çıkacağını düşündüğü için 1910'da İstanbul'a gelmiş ve dört yıl boyunca burada kalmıştır. İttihat ve Terakki'ye iktisadi konularda danışmanlık yapan Parvus özellikle *Türk Yurdu* dergisinde Osmanlı'nın ekonomik sorunlarıyla ilgili yazılar yazmış ve 'Milli İktisat' görüşüne katkıları yapmıştır. Oldukça ilgi çekici bir entelektüel ve siyasi sima olarak Parvus Efendi'nin yaşamı ve düşünceleri için bkz. (Karaömerlioğlu, 2006; Scharlau ve Zeman, 2007).

damgasını vurmuş devrimci figürlerin Yahudi olması tesadüf değildir (Michels, 2001, s. 157). Isaac Deutscher'in kökensiz kozmopolitler olmaları sebebiyle "Yahudi olmayan Yahudi (Non-Jewish Jew)" kavramıyla tanımladığı bu isimler (Deutscher, 2017, s. 30–33), Michels'e göre aydınlanmacı evrensellikten sosyalist enternasyonalizme geçişte fazlasıyla önemli bir paya sahiptir. Kısacası, Michels'e göre Yahudi mantığı, Yahudi olmayanlarla kıyaslandığında her zaman sosyalizme giden daha kısa bir yol bulma eğiliminde olmuştur (Michels, 2001, s. 158).

Aynı dönemde farklı coğrafyalarda yaşamış entelektüellerin sosyalizm ve Yahudilik ilişkisine dair bu farklı yorumları nasıl açıklanabilir? Bir Osmanlı Yahudisi olan Tekinalp, sosyalistliğin Yahudiliğin dinî ve kavmî gereklerinden olmadığını iddia ederken, Lazare Yahudi'yi, onun dininin dünyevi karakterine vurgu yaparak doğası gereği isyankâr olarak tanımlamış, Weber Yahudi tarihinin özgüllüğüne vurgu yapmış, Michels ise sosyalizmin Yahudi kozmopolitizminin en iyi ifade biçimlerinden birisi olduğunu iddia etmiştir. Görülebileceği gibi başta Michels olmak üzere Lazare, Renan ve Weber gibi Batılı düşünürler, Avrupa Yahudilerinin sosyalizmle kurduğu sıkı ilişkiyi bir biçimde somut bir temele oturtmaktadır. Ancak sosyalistliğin Yahudiliğin dinî ve kavmî gereklerinden olmadığını iddia eden Tekinalp, bu varsayımı temellendirmek için Yahudilerin devletlerine geleneksel olarak sadık olduğu söyleminden öteye gitmemiş, daha da önemlisi Selanik'teki binlerce Yahudi'nin SİF çatısı altında sosyalizme verdiği desteğin nedenlerini de açıklamamıştır. Dolayısıyla yukarıda isimleri belirtilen Batılı düşünürlerin ve Tekinalp'in yorum farklılıklarının sebepleriyle birlikte, Selanik Yahudilerinin sosyalizme verdiği güçlü desteğe rağmen Tekinalp'in sosyalizm karşıtı tavrının açıklanması gerekmektedir. Böyle bir açıklama çabası, sosyalizm ve Yahudilik arasındaki ilişkinin anlaşılmasını sağlayacak önemli ipuçları sağlama potansiyeline sahiptir.

6. Yahudiliğin Farklı Modelleri

Yukarıda sorulan sorular çerçevesinde ilk olarak Yahudiliğin mono blok bir yapısının olmadığı ve diasporik bir halk olarak Yahudilerin farklı dönem ve coğrafyalarda tutum ve düşüncelerinin çerçevesini belirleyen farklı Yahudilik modelleri geliştirdikleri belirtilmelidir (Mendes-Flohr, 1999, s. 1–5). Bu doğrultuda söz konusu farklı modellerin ideolojiler karşısındaki tutumları da farklı olmuştur. Yahudiliğin Alman modelinde [sosyalist] enternasyonalizme yönelik belirgin bir eğilimden bahsedilebilir. Bu eğilimin tarihsel ve sosyolojik sebepleri olduğu belirtilmelidir. 19. yüzyılın başından itibaren Alman Yahudileri kurtuluş [emansipasyon] ve asimilasyonla birlikte ekonomik ve sosyal açıdan yükselişe geçmiş ve modern kent yaşamı içerisinde giderek daha görünür olmaya başlamıştır. Ancak 1870'lerin sonlarında hızla yükselen ve resmi ideolojinin bir parçası haline gelen antisemitizm bu sürecin sonuna işaret eder. Giderek güçlenen antisemitizm nedeniyle Yahudi aydınların kamu dairelerine ve özellikle üniversitelere girişi engellenmiştir. Sonuç olarak marjinalleşen ve ayrımcılığa maruz kalan Yahudi aydınlar mevcut siyasal düzene karşı genellikle sosyalizme bağlanmayla sonuçlanan muhalif bir tavra zorlanmıştır (Traverso, 2001, s. 65–67).

Yukarıda kısaca özetlendiği üzere Yahudiliğin Alman modeli kültürel asimilasyon ve politik dışlanma tarafından belirlenirken, her zaman cumhuriyetçi kurumlarla bağlantı içerisinde olan Fransız Yahudiliği daha çok politik konformizmin temsilcisi konumunda olmuştur.⁹ Yahudi öz-

9 Fransız Yahudiliğinin tipik temsilcilerinden birisi Émile Durkheim'dır. 1902'de Sorbonne'da eğitim üzerine dersler vermeye başlayan Durkheim, demokratik ve laik eğitimi hedefleyen Cumhuriyetçi projeden yana saf tutmuş ve öğretmen okulları ve yükseköğretimin yeniden düzenlenmesi konularında yaptığı çalışmalar nedeniyle rejimin ideoloğu olarak nitelendirilmiş ve eleştirilmiştir (Coenen-Huther, 2013, s. 21–23).

gürleşmesinin 1791'e kadar geri götürülebildiği Fransa'da Üçüncü Cumhuriyetin laik ve meritokratik karakteri sayesinde Fransız Yahudileri üniversiteden, bürokrasinin yüksek kademelerinden ve siyasal partilerden dışlanmamışlar, dahası yüzlerce Yahudi, Fransız yönetiminin üst kademe-lerine gelmiş ve böylece Yahudi kökenli politik bir elit ve yüksek memur sınıfının oluşumu ger-çekleşmiştir. Egemen kurumlara saygı duyma ve onları idealize etme eğilimi bu sınıfın genel özelliğidir (Traverso, 2016, s. 50–51). Böylece bir zamanlar yabancı bir halkı oluşturan Fransa Yahudileri, özgürleşmeyle elde ettikleri kazanımlar sayesinde ülkelerini seven ve ona hizmet eden sadık yurttaşlara dönmüşler ve Alman Yahudileri gibi düzen güçleriyle çatışmalı bir iliş-kiye gerek duymamışlardır. Yahudilerin sadece Fransa'ya özgü olan bu durumunun gelecekte tüm Yahudi halkının olağan durumu haline geleceğine olan inancın 19. yüzyılın ikinci yarısında oldukça güçlü olduğu belirtilmektedir (Rodrigue, 1990, s. 24).

Yahudiliğin Fransız modeli tarafından ortaya koyulan bu perspektif, 1860 yılında Fransız Yahudileri tarafından kurulan ve Osmanlı Yahudilerini de kapsayan Doğu Yahudilerinin hukuk-
sal eşitliklerini kazanmaları ve onların Batı uygarlığıyla bütünleşmelerini sağlamak amacıyla kurulan Alliance Israélite Universelle (Evrensel Yahudi Birliği) vasıtasıyla Osmanlı coğrafyasına ulaştırılmıştır (Sharkey, 2017, s. 158–162). Alliance, Osmanlı Yahudilerinin marjinal bir topluluk olmaktan çıkarak içinde yaşadıkları topluma uyum sağlamasını amaçlayan bir ideolojik yaklaşı-
ma sahiptir (Molho, 2014, s. 87–89). Elbette uyum, iktidarla çatışmamayı da içermektedir. Birli-ğin sahip olduğu bu perspektif, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Yahudisi entelek-
tüellerin büyük bir bölümünün ideolojik çerçevesini belirlemiştir. Osmanlı Yahudilerinin çoğu-
nunun 1923 öncesinde ve sonrasında devlete ve iktidara olan sadakati, onların Fransız modeli çer-
çevesindeki modernleşmelerinin temel özelliklerinden birisidir.¹⁰ Dolayısıyla hangi tonda olursa
olsun genel olarak Osmanlı Yahudileri içerisinde iktidara muhalefet eden bir Yahudi'nin bu tutu-
mu hoş karşılanmamıştır.¹¹ Bu itiraz en çarpıcı biçimiyle, erken dönemden itibaren Alliance ide-
olojisini benimsemiş olan Tekinalp tarafından dile getirilmiştir. Tekinalp'e göre, yakın ilişki içe-
risinde olduğu İttihat ve Terakki'nin 'iktidar', sosyalistlerin ise 'muhalefet' konumunda olduğu
bir siyasal konjonktürde, Selanik Yahudilerinin sosyalist harekete verdiği kitlesel destek Yahudi-
likle uyumlu değildir. Yahudilerin, sosyalist olup olmamasına bakmaksızın muhalefet cephesin-
de konumlanmasına yönelik bu itiraz çerçevesinde Tekinalp, cemaat içerisinde uyumsuz davranış
gösteren bir grup olarak sosyalist Yahudilere iktidarla çatışmamayı öğütleyen geleneksel Yahudi
normunu hatırlatmakta¹² ve norma uymayan eylem ve aktörleri 'uyumsuz' olarak etiketlemektedir.
Tekinalp'in kolektivist zihin dünyasını ele veren bu eleştirisi, İkinci Dünya Savaşı sonrası
süreçte, özellikle de 1960'lı yıllarda Amerikan sosyal bilim çevrelerinde etkili olan ve sapkın
olarak değerlendirilen toplumsal grupların devrimci hareketlere daha kolay katıldıklarını (Mer-
ton, 1968, s. 198–199; Clinard ve Meier, 1968, s. 156) öne süren tezlerle kısmî benzerlikler taşı-
maktadır. Tekinalp, sosyalist Yahudileri bu kadar kesin bir dille sapkın ya da yabancılaşmış ola-
rak tanımlamasa da, onları bir cemaat olarak Yahudilerin hedef, amaç ve çıkarlarını reddeden ve

10 Hem 1923 öncesi dönemde hem de sonrasında, Yahudilerin iktidara ve devlete yönelik geleneksel sadakatlerini gösteren çok sayıda örnek verilebilir. 1923 öncesi dönemde Yahudiler, Meclis-i Mebûsan'daki tartışmalarda öteki etnik unsurlardan farklı olarak daima İttihatçı kanat içerisinde konumlanmış ve muhalefetin karşısında olmuşlardır. Bkz. (Tunaya, 1988, s. 561). Yahudilerin bu tutumu 1923 sonrası dönemde de devam etmiştir.

11 Yahudi cemaatinin genel olarak kurulu düzene pek karşı çıkmadığını ve Selanik'te bir grup Yahudi tarafından kurulan Sosyalist İşçi Federasyonu'nun bir istisna oluşturduğuna yönelik bir yorum için bkz. (Yumul ve Bali, 2009, s. 365).

12 Bu noktada Talmud ve Tevrat'ta Yahudiler için saptanan bazı ilkeler hatırlanmalıdır: “Yaşadığın ülkenin kanunu senin kanundur”, Talmud, Ghitim 10:2; “Seni yerleştirdiğim kentin barışını gözetecek ve Tanrı'ya bunun için yakaracaksın”, Tevrat, Yeremiya, 29:7.

aktif biçimde bu amaç ve çıkarlar yerine yenisini bulan *uyumsuzlar* olarak görmektedir. Tekinalp'e göre kendi iktidarına sadakat, Yahudi kimliğinin temel özelliklerinden birisidir. Dahası, Yahudiler muhalefete karşı daima olumsuz bir tutum takınmalıdır ki bu Tekinalp'e göre Yahudi milli haysiyetinin bir gereğidir. Ancak tipik olarak iktidar yanlısı olarak tarif edilen bu Yahudi "ideal tipi" Tekinalp'in sosyalizm karşıtı tavrını açıklamak için yeterli değildir. Bu noktada Osmanlı'nın kimi özgülüklerine -elbette Yahudilik ve sosyalizm arasında kurulacak ilişki bağlamında- yapılacak vurgu soruyu cevaplamamızı kolaylaştırabilir.

7. Antisemitizm, Osmanlı Kozmopolitizmi ve Yahudi Evrenselciliği

19. yüzyılın ikinci yarısı Yahudiler açısından birkaç nedenden dolayı özeldir. İlk olarak, bu dönemde özellikle Avrupa'da Yahudilerin devrimci hareketler içerisindeki ağırlığı dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır (Frankel ve Diner, 2004, s. 3–12). Antisemitizm gerçeğiyle (Taguieff, 2017, s. 51) yüzleşmek zorunda kalan Avrupalı Yahudi aydınlar, sosyalistlerin antisemitizme karşı kararlı mücadelesi ve demokrasi yanlısı olmaları nedeniyle bu modern ideolojiden yana saf tutmuş ve böylece hem ırkçılıktan kurtulabilecekleri hem de asimilasyonlarını sürdürebilecekleri ayrıcalıklı bir alana sahip olmuşlardır (Traverso, 2001, s. 69–70). Kaldı ki Avrupalı Yahudi entelektüellerin mevcut koşullar içerisinde pek fazla seçeneği yoktur. Liberalizmin itibar kaybı yaşadığı bir dönemde (Bayly, 2014, s. 602–606) sosyalizm ve Siyonizm Yahudi entelektüeller için en güçlü alternatifler olarak belirlemektedir (Hobsbawm, 1994, s. 251).

19. yüzyılın ikinci yarısı, Yahudi kozmopolitizminin en önemli dönemini oluşturması açısından da özeldir. Bu dönemde özellikle Rusya'da yaşanan pogromlar nedeniyle milyonlarca Yahudi Avrupa'nın batısındaki metropollere göç etmiş (Attali, 2014, s. 321–333) ve böylece kendi içine çekilerek yaşayamayan ve çevre kültürlerle sürekli iletişim halinde olan modern, kozmopolit bir Yahudi kültürünün doğuşu gerçekleşmiştir. Bu kültürün temsilcileri arasında sosyalizmi benimsemiş ve evrensellik ruhunu bütün kimliklerin ve ulusal sınırların üzerinde tutan Leon Troçki ve Rosa Luxemburg gibi çok sayıda kökensiz devrimci bulunmaktadır (Traverso, 2016, s. 29). Dolayısıyla Robert Michels'in belirttiği gibi Avrupa Yahudilerinin sosyalizme yönelik belirgin eğilimi, bu modern ideolojinin Yahudi kozmopolitizmini en iyi anlatan ifade biçimlerinden birisi olmasıyla ilişkilidir.

Ancak konu Osmanlı İmparatorluğu bağlamında ele alındığında daha farklı koşullar göze çarpmaktadır. İlk olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun egemen olduğu coğrafyada Rusya ve Avrupa'daki gibi bir antisemitizmden ve buna bağlı olarak gerçekleşen pogrom ve sürgünlerden bahsedebilmek mümkün görünmemektedir. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Yahudileri, Rusya ve Avrupa Yahudileriyle kıyaslandığında toplumsal ve hukuki açıdan görece daha konforlu koşullara sahiptir.¹³ Dolayısıyla Tekinalp'le birlikte birçok Osmanlı Yahudi aydınının sosyalizme yönelik mesafeli tutumunun söz konusu toplumsal ve siyasi koşullarla ilişkili olduğu belirtilmelidir.

İkinci olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun kozmopolit yapısının bir diğer belirleyici unsur olduğu ifade edilmelidir. İmparatorluk, Yahudilerle birlikte başta Ermeni ve Rumlar olmak üzere çok sayıda etnik ve dini unsuru barındıran bir siyasi yapıdır. Kozmopolit yapı içerisinde kategorik olarak 'öteki' konumunda olan ve bu sayede cemaat yapısını koruyabilen Yahudiler, varlıklarını 'tolere' eden kozmopolit imparatorluk yapısıyla barışıktır. Bu çerçeveye ilişkili olarak İttihat

13 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Yahudilerinin toplumsal ve hukuki konumları için bkz., Benbassa ve Rodrigue, 2010, s. 181–192); (Shaw, 1991, s. 147–243); (Laurens, 2013, s. 272–276).

ve Terakki'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi bütünlüğünü koruma ve çöküşü engelleme iddiası birçok Yahudi gibi Tekinalp için de kozmopolit yapının devamlılığını sağlayacak bir tutum olarak değerlendirilmiş ve desteklenmiştir. Dolayısıyla başta Tekinalp olmak üzere Alliance çizgisini savunan Yahudi aydınlar, siyasal iktidara yönelik sosyalist enternasyonalizm ya da başka biçimlerde tezahür eden muhalefet biçimlerine asla prim vermemişlerdir. Yahudi aydınların bu tutumunun, Osmanlı İmparatorluğu'nun kozmopolit yapısının Yahudi kozmopolitizmiyle örtüşen özellikler göstermesiyle ilişkili olduğu belirtilmelidir.¹⁴ Başka bir ifadeyle Osmanlı İmparatorluğu'nun kozmopolit yapısı, Yahudi evrenselciliğini mümkün kılacak görece konforlu bir zemin oluşturmakta ve sosyalist enternasyonalizmi cazip bir alternatif olmaktan çıkarmaktadır (Turhan, 2017, s. 513).

8. Tekinalp'in Sınıfsal Kaygıları

Tekinalp'in sosyalizm karşıtlığını belirleyen başka bir etken onun sınıfsal kaygılarıdır. Selanik Yahudilerinin sosyalizme verdiği kitlesel desteğin sebepleri üzerine herhangi bir tartışmaya girmekten kaçınmış olmasında ve Yahudilerin sosyalizmle ilişkisini sadece Yahudilerin iktidarla ilişkisi temelinde ele alışında Alliance'da edindiği formasyon kadar, onun sınıfsal kaygıları da belirleyicidir. Büyük bölümünü Yahudilerin oluşturduğu Selanik işçi sınıfının toplumsal ve ekonomik koşullarının giderek kötüleşmesi karşısında, ne Selanik işçi sınıfının genel sorunları ne de Yahudi işçilerin sorunları ekseninde bir yaklaşım geliştirmemiş olması yine aynı kaygılarla ilişkilidir. Ancak bu, Tekinalp'in sınıfsal bir yaklaşıma sahip olmadığı anlamına gelmemektedir. Aksine, Selanik Yahudi cemaati içerisinde kendisini ideolojik ve toplumsal olarak konumlandırışına bakıldığında oldukça belirgin bir sınıfsal tutum sergilediği görülebilir. Buna rağmen Tekinalp hakkında yapılan çalışmalarda onun sınıfsal kaygıları konusuna pek değinilmemiştir. Oysa söz konusu kaygılar onun hem genel ideolojik konumlanışını hem de sosyalizm ve sosyalist Yahudilere bakışını belirleyen temel unsurlar arasındadır.

Tekinalp'in sınıfsal tutumuna dair ipuçları öncelikle onun kişisel yaşantısı ve geleceği hakkındaki kaygılarda somutlaşır. Günlüğünde bu kaygıları görebilmek mümkündür. Tekinalp, daima toplumda tanınan, bilinen ve önemsenen bir isim olmak için çalışmış ve bunun kendisi için ne denli önemli olduğunu her fırsatta belirtmiştir (Bali, 2012, s. 57–75 ve 106–129). Bu kaygı, toplumsal meselelerde aktif ve belirleyici olma isteğine paralel olarak kendi toplumsal ve sınıfsal statüsüyle ilgili beklentilerine de işaret etmektedir. Bu doğrultuda Tekinalp'in Selanik'te daima etkin olmaya çalıştığı çevreler dikkate değerdir. Belirli bir dönem aktif olarak çalıştığı ve fazlasıyla önemseydiği Cercle des Intimes'in üyelerinin Yahudi cemaatinin ekonomik liderleri, tüccarlar ve Batı eğitimi almış entelektüellerden oluştuğu hatırlanmalıdır. Başka bir ifadeyle Tekinalp, Yahudi cemaatinin elit veya *burjuva* olarak tanımlanabilecek liberal kesimi içerisinde kendisine bir yer edinme çabası içerisinde olmuştur. Bununla birlikte Tekinalp'in yakın durduğu liberal grubun açık bir biçimde İttihat ve Terakki'yi desteklediği belirtilmelidir. Bu destek, İttihat ve Terakki iktidarının 1909'dan itibaren Selanik sosyalist hareketi üzerinde yoğun baskı kurduğu dönemde de sürmüş ve şehrin Cercle des Intimes başta olmak üzere diğer burjuva grupları da

14 Kelimeye zaman içerisinde farklı anlamlar yüklenmesi sebebiyle burada kozmopolitizm kavramına dair kısa bir açıklama yerinde olabilir. Bu kavram 18. yüzyılda kendini dünya vatandaşı sayan, dolayısıyla aydınlanmanın bir parçası olan, dinî sınırları aşmayı beceren bir 'esprit universel', bir evrensel zihin manasında kullanılmıştır. Bu anlam zamanla değişmiş ve kozmopolitizm artık bir şehrin, bir ülkenin farklı etnik ve dinî gruplardan oluşan yapısına ve bu karışımdan ortaya çıkan bütüne atfen kullanılır olmuştur. Bu çalışmada Yahudi kozmopolitizminden bahsedildiğinde birinci anlam, bir ülkenin kozmopolit yapısından bahsedildiğinde ise ikinci anlam kastedilmektedir.

sosyalizm karşıtlığı konusunda siyasal iktidarın yanında saf tutmuştur. Bu çerçevede Dumont, SİF lideri Benaroya'nın anılarında, [Yahudi cemaati içerisindeki] *patronların* yeni kurulan işçi örgütlerine egemen olabilmek için ne gibi yollara başvurduklarını büyük bir berraklıkla çözümlendiğini ifade eder (Dumont, 2004, s. 85–86). Ancak *burjuva* Yahudi elitlerle sosyalist Yahudiler arasındaki bu ayrışmanın, bir egemenlik mücadelesinin ötesinde, açık bir savaş olduğu belirtilmelidir. 1911 yılında, SİF sekreter yardımcısı J. Hazan, Sosyalist Enternasyonal Başkanlık Kurulu sekreter yardımcısı C. Huysmans'a gönderdiği bir mektupta, “Dostluklar Kulübü [Cercle des Intimes] adlı patronlardan oluşan bir milliyetçi topluluğun girişimleri sonucunda [SİF'in kurucusu Benaroya'nın da içinde olduğu] yoldaşlarımız ‘devlete karşı ağır suç’ işlemekten tutuklanmışlardır” ifadesini kullanmaktadır (Haupt ve Dumont, 2013, s. 87).

Sonuç olarak siyasi ve toplumsal açıdan Yahudi cemaati içerisinde kendisini konumlandırışına bakıldığında, Tekinalp, daha en başından sınıfsal pozisyonunu seçmiş ve siyasi ve entelektüel faaliyetleri de bu sınıfsal kaygılara bağlı olarak şekillenmiştir. Bu anlamda Yahudilik ve sosyalizm arasında kurduğu karşıtlık, Yahudi işçilerin toplumsal ve ekonomik durumları çerçevesinde bir nesnellığı içermemekte, daha önce belirtilen etkenlere ek olarak kendi sınıfsal pozisyonu ve kaygıları temelinde bir form kazanmaktadır.

9. Sonuç

Makalenin başlığında Tekinalp'i tanımlamak için kullanılan ‘modern Yahudi’ ifadesi, Tekinalp'in 18. yüzyılın ikinci yarısında Almanya'da başlayan ve Yahudi tarihinin genel tarih ve özellikle de Avrupa tarihiyle ayrılmaz bir biçimde üst üste gelmiş bir aşaması olarak tanımlanabilecek olan Yahudi modernitesinin bir ürünü olmasına işaret eder. 18. yüzyılın ortalarında başlayan Yahudi modernitesiyle birlikte, Yahudi tarihi içerisinde karşılıklı ilişkileri çerçevesinde incelenmesi gereken farklı sosyal, kültürel ve politik boyutlar belirginleşmiştir. Söz konusu farklı boyutlar Fransız Devrimi ile birlikte somutlaşmış ve Yahudiliğin başta Alman ve Fransız olmak üzere farklı modellerinin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Yahudiliğin farklı modelleri, diasporik bir halk olarak Yahudilerin farklı zaman, mekân ve kültürlerde tutum ve düşüncelerinin çerçevesini belirlemiş ve bu modellerin ideolojiler karşısındaki tutumları da farklı olmuştur. Bu doğrultuda Yahudiliğin Alman modelinde, Almanya'ya has kültürel ve coğrafi özellikler nedeniyle sosyalist enternasyonalizm eğilimi oldukça güçlüdür. Orta Avrupa'da güçlü anti-semitizm ve dışlanmanın, Max Weber ve Hannah Arendt'in kullandığı ifadeyle ‘parya’ konumuna sürüklediği Yahudi, kaçınılmaz olarak modernitenin radikal ifadelerinden birisi olan sosyalist ideolojinin saflarına katılmıştır.

Yahudiliğin Fransız modeli ise farklı bir seyir izlemiştir. Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet'le başlayan Yahudi özgürleşmesi sayesinde Yahudiler tam vatandaşlık hakkına kavuşmuş ve resmî kurumlara yerleşmiştir. Fransız Yahudileri Orta ve Doğu Avrupa Yahudileri gibi ‘parya’ değildir. Kendilerini Üçüncü Cumhuriyet'in ve düzenin sadık vatandaşları olarak görmüşlerdir. Bu nedenle Fransa'da, Almanya, Avusturya, Rusya ve Polonya'daki kadar çok sosyalist Yahudi'ye rastlanmaması tesadüf değildir. Düzene entegre olmanın ve hâkim unsura uyumun ifadesi olan Yahudiliğin Fransız modeli, 19. yüzyılın ikinci yarısında Alliance Israélite Universelle tarafından Osmanlı topraklarına taşınmış ve bundan sonra Osmanlı/Türk Yahudiliğinin ideolojik çerçevesi büyük oranda Fransız modeli tarafından belirlenmiştir. Selanik'te bir AIU okulunda eğitim alan Tekinalp'in ideolojik yönelimleri de, birçok Yahudi aydınının olduğu gibi, Fransız modeli tarafından belirlenmiştir. Tekinalp'in herhangi bir konuda düzen/devlet/iktidara karşı çıkmama ve hâkim unsurla uyumlu olma çabası kadar, sosyalizm karşıtlığı da en temelde Yahudiliğin Fransız modeliyle ilişkilidir.

Osmanlı/Türk Yahudiliğini anlamak için Fransız Yahudiliğini eksene almak büyük oranda işlevsel görünse de, konuyu sadece bu model çerçevesinde anlamaya çalışmak yeterli olmayacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kozmopolit yapısı ile Yahudi evrenselciliği arasındaki ilişki ve İmparatorluk coğrafyasında antisemitizmin yokluğu diğer belirleyici unsurlardır. Tekinalp, Orta ve Doğu Avrupa Yahudileriyle kıyaslandığında bu 'pozitif' koşulların sağladığı görece konforlu zeminde, tıpkı orta sınıf Fransız Yahudi aydını gibi, avukatlık mesleğini serbestçe icra edebilmiş ve üniversitede hocalık yapabilmiştir. Onu 'parya' Yahudi statüsünden uzaklaştıran ve orta sınıfta konumlanmasını sağlayan bu nesnel koşullar, Osmanlı-Yahudi aydınlarının ve Tekinalp'in devrimci ideolojilerle arasındaki mesafeyi anlamada elzemdir.¹⁵ Sınıfsal konumu, itiraz ettiği ideolojiler gibi, savunduğu ideolojik yaklaşımları belirlemesinde de etkili olmuştur. Söz gelimi, aynı dönemde büyük oranda bir Yahudi örgütü olan SİF, sosyalizm ve Osmanlılık arasında ideolojik konum sıkıntıları yaşarken, Tekinalp değişen siyasi konjonktüre bağlı olarak ideolojik konumunu belirlemiş ve yeni koşullara hızlıca uyum sağlamıştır. Bu çerçevede ilk önce Yahudilerin uyumu ve güvenliği temelinde Osmanlılığı savunmuş, aynı kaygılarla sosyalizmi reddetmiş, Osmanlıcılığın iflas edeceği ufukta görüldüğünde *Türkler Bir Ruh-ı Milli Arıyor* (1912) başlıklı yazısıyla Türkçülüğünü ilan etmiş ve böylece hâkim ideolojik koordinatlara sadık kalmıştır. Sosyalizm konusundaki düşünceleri 1912'den sonra da değişmemiş ve ilerleyen yıllarda sosyalizm karşıtlığını Türk ulusçuluğunu maddî bir temele oturtma çabası olarak tanımlanabilecek olan solidarizm savunusuyla tahkim etmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

15 Ancak buradan hareketle Tekinalp'in şahsında Osmanlı-Yahudi aydının toplumsal düzen içerisinde ideal bir konumda sabitlenmiş, kalıcı ve sağlam bir 'teşekkül' olduğu, dolayısıyla Orta ve Doğu Avrupa Yahudileri gibi 'parya' olmadığı sonucuna ulaşan aceleci yorumlar karşısında temkinli olmak gerekebilir. Bunun için Tekinalp'in yaşam öyküsüne bakmak yeterli olacaktır. İttihat ve Terakki döneminden başlayarak 1961'deki ölümüne kadar siyasal iktidarla her zaman yakın ilişki içerisinde olan Tekinalp, bu yakınlığa rağmen 1941 yılında Varlık Vergisi hadisesine tanık olmuş ve yüklüce bir miktar vergi ödemek zorunda bırakılmıştır. Bununla birlikte, Tekinalp'in 1950'lerin ortasında, Fransa'nın Nice kentinin fahri konsolosu olabilmek için Dışişleri Bakanlığı'na verdiği dilekçenin reddedildiği de unutulmamalıdır.

Kaynakça/References

- Anastassiadou, M. (2001). *Selanik 1830-1912*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Attali, J. (2014). *Yahudiler, dünya ve para: Yahudi halkının ekonomik tarihi*. (B. Günen, Çev.). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- Baer, M. D. (2010). *The dönme: Jewish convert, Muslim revolutionaries, and secular Turks*. California: Stanford University Press.
- Bali, N. R. (2012). *Bir günah keçisi: Munis Tekinalp*, Cilt 2. İstanbul: Libra Yayınları.
- Bayly, C. A. (2014). *Modern dünyanın doğuşu*. (M. N. Şellaki, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayram, S. (2009). *Osmanlı döneminde Selanik limanı: 1869-1912*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Benaroya, A. (1949). The socialist federation of Saloniki. *Jewish Social Studies*, 11(1), 69–72.
- Benbassa, E. (1994). Associational strategies in Ottoman Jewish society in the nineteenth and twentieth century. In A. Levy (ed.), *The Jews and the Ottoman Empire*. (pp. 457–483). Princeton: The Darwin Press.
- Benbassa, E., Rodrigue, A. (2010). *Türkiye ve Balkan Yahudileri tarihi* (A. Atasoy, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Benlisoy, S. (2018). *İstanbul'un ırgatları*, İstanbul: İstos Yayınları.
- Brenner, M. (2011). *Kısa Yahudi tarihi*. (S. Altınçekic, Çev.). İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Clinard, M. B., & Meier, F. R. (1968). *Sociology of deviant behavior*. New York: Rinehart.
- Coenen-Huther, J. (2013). *Durkheim'i anlamak*. (S. A. Gönen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Deutscher, I. (2017). *The non-Jewish Jew and other essays*. London: Verso.
- Diner, D., & Frankel, J. (2004). Jews and communism: The utopian temptation. In J. Frankel (ed.), *Dark times, dire decisions*. (pp. 3–12). New York: Oxford University Press.
- Dumont, P. (2004). Yahudi-Sosyalist-Osmanlı bir örgüt: Selanik İşçi Federasyonu. Mete Tunçay ve Eric J. Zürcher (Ed.). (M. Tunçay, Çev.). *Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalizm ve milliyetçilik 1876-1923 içinde* (s. 73–111). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dumont, P. (2014). Osmanlı sosyalizminin doğuşu. Gilles Veinstein (Ed.). (C. Akalın, Çev.). *Selanik 1850-1918 içinde* (s. 247–262). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Georgeon, F. (2014). *Müslüman ve dönme Selanik*. Gilles Veinstein (Ed.). (C. Akalın, Çev.). *Selanik 1850-1918 içinde* (s. 134–135). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Haupt, G., Dumont, P. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalist hareketler* (Tuğrul Artunkal, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (1994). Intellectuals and class struggle. In *Revolutionaries: Contemporary essays* (pp. 245–266). London: Phoenix.
- Ilıcak, H. Ş. (2002). Jewish socialism in Ottoman Salonica. *Southeast European and Black Sea Studies*, 2(3), 115–146.
- Karaömerlioğlu, A. (2006). Rusya, Almanya ve Türkiye'de büyük bir kozmopolit entelektüel ve eylemci: Helpand-Parvus. *Doğu Batı*, (37), 157–179.
- Landau, J. (1996). *Tekinalp: Bir Türk yurtseveri* (B. Parmaksızoğlu, İ. Pınar, O. Engin, N. Medina, M. Şahin, S. S. Öğün, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Laurens, H. (2013). Judaism and the religious denominational community in the near east. In Meddep, A., & Stora, B. (Eds.), *A history of Jewish-Muslim relations from the origins to the present day* (pp. 272–276) Princeton: Princeton University Press.
- Lazare, B. (1995). *Antisemitism its history and causes*. London: University of Nebraska Press.
- Lewental, D. G. Club des Intimes, Salonica. In Normal A. Stillman (Ed.), *Encyclopedia of Jews in the Islamic World*, Retrieved from <http://referenceworks.brillonline.com>.
- Löwy, M. (2017). *Redemption and utopia: Jewish libertarian thought in central Europe*. London: Verso.
- Mazower, M. (2007). *Selanik: Hayaletiler şehri*. (G. Ç. Güven, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mendes-Flohr, P. (1999). *German Jews: A dual identity*. New Haven: Yale University Press.
- Merton, R. K. (1968). *Social theory and social structure*. New York: The Free Press.

- Michels, R. (2001). *Political parties: A sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy*. Kitchener: Batoche Books.
- Molho, R. (2014). Yenilenme. Gilles Veinstein (Ed.). (C. Akalın, Çev.). *Selanik 1850-1918* içinde (s. 79–98). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Odabaşı, A. İ. (2010). Munis Tekinalp (Moiz Kohen)'in erken dönem biyografisine ve bibliyografyasına katkı. *Toplumsal Tarih*, (204), 2–13.
- Quataert, D. (2014). Fabrika bacalarından tüten ilk dumanlar. Gilles Veinstein (Ed.). (C. Akalın, Çev.). *Selanik 1850-1918* içinde (s. 223–245). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rodrigue, A. (1990) *French Jews, Turkish Jews*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Sencer, O. (1969). *Türkiye'de işçi sınıfı*. İstanbul: Habora Kitabevi.
- Scharlau, W., Zeman, Z. A. (2007). *Devrim taciri: İttihat ve Terakki'nin bolşevik teorisyeni-Parvus Efendi*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Sharkey, H. J. (2017). *A history of Muslims, Christians and Jews in the Middle East*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shaw, S. (1991). *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, London: MacMillan Press.
- Starr, J. (1945). The socialist federation of saloniki. *Jewish Social Studies*, 7(4), 323–336.
- Taguieff, P. A. (2017). *Antisemitizm*. (I. Ergüden, Çev.). Ankara: Dost Yayınları.
- Tekeli, İ., İlkin, S. (2003). İttihat ve Terakki'nin oluşumunda Selanik'in toplumsal yapısının belirleyiciliği. *Cumhuriyetin harcı: Köktenci modernitenin doğuşu* içinde (s. 1–65). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Traverso, E. (2001). *Marksistler ve Yahudi sorunu*. (A. Tekin ve U. U. Aydın). İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Traverso, E. (2016). *Yahudi modernitesinin sonu*. (Z. Bursa, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1988). *Türkiye'de siyasal partiler: İkinci Meşrutiyet dönemi* (2. bs.). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunçay, M. (2000). *Türkiye'de sol akımlar I-1908-1925*. (2. bs.). İstanbul: BDS Yayınları.
- Turhan, R. (2017). Türkiye'de Yahudi Modernleşmesi ve Tekin Alp, *Kutadgubilig*, (36), s. 505–528.
- Ülken, H. Z. (1944). *Yahudi meselesi*. İstanbul: Üniversite Kitabevi.
- Veinstein, G. (2014). Seküler bir paradoks. Gilles Veinstein (Ed.). (C. Akalın, Çev.), *Selanik 1850-1918* içinde (s. 51–78). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Vidal-Naquet, P. (2001). Yahudi prizması ve Marksist prizma. E. Traverso, *Marksistler ve Yahudi sorunu* içinde (s. 9–23). İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Weber, M. (2003). *Max Weber: A biography*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Yumul, A., Bali, N. R. (2009). Ermeni ve Yahudi cemaatlerinde siyasal düşünceler. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet'in birikimi* içinde (s. 362–366). İstanbul: İletişim Yayınları.

